SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA EKOLOGIK INQIROZ SHAROITIDA JAHON DINLARINING AXLOQIY-SIVILIZATSION SALOHIYATI

Yusupjonov Ziyovuddin Muhiddin o‘g‘li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Gumanitar fanlar fakulteti, Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

angrenangren519@gmail.com

Berkinov Oybek Tohir o‘g‘li

Ilmiy rahbar

Annotatsiya

Tezisning maqsadi buddaviylik, xristianlik va islomdagi ayrim axloqiy tamoyillarning ekologik mas’uliyat hamda raqamli axborot iste’moli madaniyatini shakllantirishdagi imkoniyatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-dinshunoslik, matnlarni germenevtik sharhlash va tizimli tahlil usullaridan foydalanildi. Birlamchi diniy matnlar hamda zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosida tabiatga mas’uliyatli munosabat, isrofdan tiyilish, o‘zaro bog‘liqlik va diqqatni ongli boshqarish g‘oyalari o‘rganildi. Tahlil natijasida “raqamli asketizm” tushunchasi diniy ta’limotlarning bevosita tarixiy atamasi emas, balki raqamli muhitda axborot iste’molini me’yorlashga doir zamonaviy tahliliy tushuncha sifatida talqin qilindi. Jahon dinlarining axloqiy merosi ekologik va raqamli muammolarni texnik jihatdan hal etuvchi vosita emas, balki mas’uliyatli xulq-atvorni rag‘batlantiruvchi ma’naviy resurs bo‘lishi mumkinligi asoslandi.

Kalit so‘zlar

jahon dinlari, ekologik mas’uliyat, eko-teologiya, raqamli asketizm, axborot gigiyenasi, isrof, o‘zaro bog‘liqlik, axloqiy qadriyatlar, raqamli etika.

Аннотация

Цель тезиса — сравнительный анализ возможностей отдельных нравственных принципов буддизма, христианства и ислама в формировании экологической ответственности и культуры потребления цифровой информации. Использованы методы сравнительного религиоведения, герменевтического анализа текстов и системного анализа. На основе первичных религиозных текстов и современной научной литературы рассмотрены идеи

ответственного отношения к природе, воздержания от расточительства, взаимозависимости и осознанного управления вниманием. Понятие «цифровой аскетизм» трактуется не как исторический термин религиозных учений, а как современная аналитическая категория, обозначающая осознанное регулирование потребления информации в цифровой среде. Обосновано, что нравственное наследие мировых религий может выступать не техническим средством решения экологических и цифровых проблем, а духовным ресурсом ответственного поведения.

Ключевые слова

мировые религии, экологическая ответственность, эко-теология, цифровой аскетизм, информационная гигиена, расточительство, взаимозависимость, нравственные ценности, цифровая этика.

Annotation

This thesis comparatively examines how selected ethical principles in Buddhism, Christianity and Islam may contribute to environmental responsibility and a more conscious culture of digital information use. It employs comparative religious studies, hermeneutic interpretation of texts and systems analysis. Drawing on primary religious texts and contemporary scholarship, it discusses responsible care for nature, avoidance of waste, interdependence and the deliberate management of attention. "Digital asceticism" is defined not as a historical term originating in the religions themselves, but as a contemporary analytical concept for the deliberate regulation of information consumption in digital environments. The thesis argues that the ethical heritage of world religions is not a technical solution to ecological or digital problems, but may serve as a moral resource encouraging responsible conduct.

Keywords

world religions, environmental responsibility, eco-theology, digital asceticism, information hygiene, waste, interdependence, ethical values, digital ethics.

Mavzuning dolzarbligi. XXI asrda ekologik muvozanatning buzilishi, resurslardan ortiqcha foydalanish va raqamli axborot oqimining keskin kengayishi insoniyat oldiga o‘zaro bog‘liq axloqiy muammolarni qo‘ymoqda. Ekologik inqirozni faqat texnologik yoki iqtisodiy choralar bilan izohlash yetarli emas: iste’mol odatlari, tabiatga munosabat va avlodlar oldidagi mas’uliyat kabi qadriyatlar ham muhim ahamiyatga ega. Xuddi shuningdek, raqamli muhitdagi axborot ko‘pligi insondan manbalarni tanqidiy baholash, diqqatini boshqarish va foydalanish me’yorlarini belgilashni talab etadi. Shu sababli jahon dinlarining axloqiy merosini zamonaviy ekologik va raqamli muammolar bilan qiyosiy o‘rganish dinshunoslik, falsafa va ijtimoiy fanlar kesishmasidagi dolzarb ilmiy vazifadir.

Tadqiqot maqsadi va metodlari. Jahon dinlaridagi ekologik mas’uliyat va o‘zini tiyish tamoyillarining bugungi ekologik hamda raqamli muammolar bilan aloqasini aniqlash,

ularning umumiy va farqli jihatlarini ko‘rsatish tadqiqot maqsadini tashkil etadi. Buning uchun qiyosiy tahlil, diniy matnlarni kontekstual-germenevtik sharhlash va tizimli yondashuv qo‘llanildi. Tahlil diniy ta’limotlarni bir-biriga tenglashtirishga emas, balki ularning o‘ziga xos mazmunini saqlagan holda muayyan axloqiy kesishmalarni aniqlashga qaratildi.

Ekologik muammolarning ma’naviy-axloqiy jihatini o‘rganishda Lynn White Jr.ning ekologik inqirozning tarixiy ildizlari haqidagi maqolasi muhim munozaraviy manbalardan biridir. Muallif G‘arbdagi ayrim diniy tasavvurlar insonning tabiat ustidan hukmronligi g‘oyasini kuchaytirgan bo‘lishi mumkinligini ta’kidlaydi [1]. Biroq bu qarashni barcha diniy an’analar yoki ekologik inqirozning yagona sababi haqidagi yakuniy hukm sifatida qabul qilib bo‘lmaydi. Aksincha, White maqolasi din va ekologiya munosabatini tanqidiy qayta ko‘rib chiqishga turtki bergan ilmiy bahsning boshlang‘ich nuqtalaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Buddaviylikdagi paṭiccasamuppāda — shartli yuzaga kelish yoki o‘zaro shartlanganlik ta’limoti — hodisalarni alohida va mutlaq mustaqil birliklar sifatida emas, sababiy bog‘lanishlar doirasida tushunishga undaydi. Saṃyutta Nikāya 12.1 matnida hodisalarning muayyan shartlar asosida yuzaga kelishi va shartlar yo‘qolganda to‘xtashi bayon etiladi [2]. Bu ta’limotni bevosita zamonaviy ekologik nazariya bilan tenglashtirish to‘g‘ri emas. Shunga qaramay, undan inson xatti-harakatlari va atrof-muhit o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglashga xizmat qiluvchi axloqiy xulosa chiqarish mumkin: tabiatga zarar yetkazuvchi amallar oqibatlardan xoli emas, shu bois mas’uliyatli munosabat zarur.

Xristianlikda yaratilgan olamga munosabat mas’uliyat va parvarish g‘oyalari bilan izohlanadi. Ibtido kitobining 2:15-oyatida insonning bog‘ni ishlashi va uni asrashi vazifasi qayd etiladi. Papa Fransiskning “Laudato si’” ensiklikasida ushbu matn mutlaq hukmronlikni emas, inson va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro mas’uliyatni anglatishi ta’kidlanadi [3]. Demak, xristian ekologik tafakkuridagi muhim yo‘nalishlardan biri tabiatni cheksiz iste’mol obyekti emas, asrab-avaylanishi lozim bo‘lgan yaratilgan olam sifatida ko‘rishdir.

Islomda tabiat ne’matlaridan foydalanish me’yor va mas’uliyat bilan bog‘langan. Qur’oni Karimning A’rof surasi 31-oyatida yeb-ichishda isrof qilmaslik buyuriladi;

An’om surasi 141-oyatida esa hosildan foydalanish bilan birga isrofdan tiyilish eslatiladi [4]. Ushbu oyatlar bevosita zamonaviy ekologik siyosat yoki raqamli iste’mol haqida so‘zlamaydi. Biroq ulardagi me’yor, shukronalik va isrofdan tiyilish tamoyillari resurslardan oqilona foydalanish hamda mas’uliyatli iste’mol madaniyatini axloqiy jihatdan asoslashda qo‘llanishi mumkin.

Uch diniy an’anada mazkur masalalar bir xil aqidaviy asosga ega emas. Buddaviylikda o‘zaro shartlanganlik va azob-uqubat sabablarini anglash, xristianlikda yaratilgan olamni asrash mas’uliyati, islomda esa ne’matlardan me’yorida foydalanish va isrofdan tiyilish alohida mazmun kasb etadi. Ularning umumiy jihati tabiatga nisbatan beparvo va cheksiz iste’molchilik munosabatini axloqiy jihatdan muammoli deb ko‘rishidadir. Shu bilan birga, bu umumiylik diniy ta’limotlar o‘rtasidagi farqlarni yo‘qqa chiqarmaydi.

Raqamli transformatsiya sharoitida ikkinchi muhim masala — axborot iste’molida me’yor, tanqidiy fikrlash va diqqatni boshqarishdir. Nicholas Carr internetning o‘qish, diqqat va chuqur fikrlash odatlariga ta’sirini tahlil qilib, raqamli muhitning imkoniyatlari bilan birga yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavflarga e’tibor qaratadi [5]. Bu asar muhim tahliliy manba bo‘lsa-da, undagi mulohazalarni barcha foydalanuvchilar uchun bir xil va uzil-kesil isbotlangan natija sifatida talqin qilish mumkin emas. Eyal Ophir, Clifford Nass va Anthony D. Wagnerning tajribaviy tadqiqoti esa ommaviy axborot vositalarini bir vaqtda ko‘p vazifali iste’mol qiluvchi guruhda chalg‘ituvchi axborotni filtrlash bilan bog‘liq farqlarni aniqlagan [6]. Mazkur natija raqamli ko‘p vazifalilik va diqqat boshqaruvi o‘rtasidagi munosabatni muhokama qilish uchun empirik asos beradi, biroq sabab-oqibat munosabatini barcha holatlarga umumlashtirishdan ehtiyot bo‘lish lozim.

Shu nuqtayi nazardan, ushbu tezisda “raqamli asketizm” atamasi mualliflik-tahliliy tushuncha sifatida qo‘llanadi. U raqamli qurilmalardan butunlay voz kechishni emas, balki axborot iste’molini ongli ravishda me’yorlashni anglatadi: maqsadsiz foydalanish vaqtini cheklash, xabar va manbalarni tanqidiy tekshirish, diqqatni bo‘luvchi omillarni kamaytirish hamda raqamli faoliyat va bevosita ijtimoiy hayot o‘rtasida muvozanatni saqlash. “Axborot gigiyenasi” esa ishonchli manbani tanlash, ma’lumotni tekshirish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va axborot oqimini saralash amaliyotlarini qamrab

oladi. Demak, bu ikki tushuncha yaqin bo‘lsa-da, aynan bir narsa emas: birinchisi foydalanish me’yoriga, ikkinchisi esa axborot bilan ishlash sifatiga urg‘u beradi.

Tadqiqotning mualliflik yondashuvi shundan iboratki, ekologik mas’uliyat va raqamli o‘zini boshqarish bir-biridan uzilgan mavzular emas. Har ikkisi ham ehtiyoj va imkoniyatlar o‘rtasida me’yorni belgilash, oqibatlarni oldindan hisobga olish hamda shaxsiy xatti-harakat uchun javobgarlikni tan olishni talab qiladi. Shu ma’noda “ma’naviy me’yorlash” yondashuvi ekologik iste’mol va raqamli axborot iste’molini yagona axloqiy tahlil doirasida ko‘rib chiqish imkonini beradi. Bu yondashuv diniy ta’limotlarni texnologik yoki ekologik muammolarning bevosita yechimi deb e’lon qilmaydi; aksincha, ularni mas’uliyatli qaror va xulq-atvorni rag‘batlantiruvchi qadriyatlar manbai sifatida talqin etadi.

Ilmiy yangilik va amaliy ahamiyati. Tezisning mualliflik hissasi ekologik mas’uliyat va raqamli axborot iste’molini “ma’naviy me’yorlash” nuqtayi nazaridan o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish, shuningdek, “raqamli asketizm”ni tarixiy diniy termin emas, zamonaviy tahliliy kategoriya sifatida chegaralashdan iborat. Mazkur yondashuv oliy ta’limda dinshunoslik, raqamli etika va ekologik madaniyat mavzularini fanlararo muhokama qilishda qo‘llanishi mumkin.

Qiyosiy tahlil quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi:

• Jahon dinlarining ekologik mazmundagi axloqiy qarashlari o‘zaro aynan bir xil bo‘lmasa-da, tabiatga mas’uliyatli munosabat va cheksiz iste’molni cheklash masalalarida muayyan mushtarak jihatlarga ega.

• Buddaviylikdagi o‘zaro shartlanganlik, xristianlikdagi yaratilgan olamni asrash mas’uliyati va islomdagi isrofdan tiyilish tamoyillari zamonaviy ekologik madaniyatni axloqiy jihatdan mustahkamlash uchun turli nazariy asoslar taqdim etadi.

• “Raqamli asketizm”ni axborotdan voz kechish emas, balki undan ongli, me’yorli va maqsadli foydalanish amaliyoti sifatida tushunish lozim. Uning axborot gigiyenasidan farqi — iste’mol me’yoriga, axborot gigiyenasining farqi esa manba va ma’lumot bilan ishlash sifatiga urg‘u berishidadir.

• Diniy-axloqiy qadriyatlar ekologik inqiroz yoki raqamli chalg‘ishning texnik yechimi bo‘la olmaydi, biroq shaxsiy mas’uliyat, me’yor va tanqidiy munosabatni shakllantirishda ma’naviy resurs vazifasini bajarishi mumkin.

Amaliy tavsiyalar:

— Oliy ta’lim muassasalarida “Jahon dinlari va ekologik mas’uliyat” hamda “Raqamli etika va axborot gigiyenasi” mavzularida qiyosiy tahlilga asoslangan seminar mashg‘ulotlarini tashkil etish.

— Yoshlar bilan ishlashda diniy manbalardagi isrofdan tiyilish va tabiatni asrash g‘oyalarini ilmiy izoh bilan, diniy ta’limotlarni soddalashtirmagan holda targ‘ib qilish.

— Raqamli savodxonlik mashg‘ulotlarida manbalarni tekshirish, axborot oqimini saralash, bildirishnomalarni boshqarish va diqqatni jamlash bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. White L. Jr. The Historical Roots of Our Ecologic Crisis // Science. – 1967. – Vol. 155, No. 3767. – P. 1203–1207. – DOI: 10.1126/science.155.3767.1203.

2. Bodhi B. (trans.). Paṭiccasamuppādasutta (SN 12.1): Dependent Origination // SuttaCentral. – URL: https://suttacentral.net/SN12.1/en/bodhi (murojaat sanasi: 18.11.2026).

3. Francis. Laudato si’: On Care for Our Common Home. – 2015. – § 67–69. – URL: https://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html (murojaat sanasi: 18.11.2026).

4. Qur’oni Karim. A’rof surasi, 31-oyat; An’om surasi, 141-oyat.

5. Carr N. The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. – New York: W. W. Norton & Company, 2010.

6. Ophir E., Nass C., Wagner A. D. Cognitive Control in Media Multitaskers // Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2009. – Vol. 106, No. 37. – P. 15583–15587. – DOI: 10.1073/pnas.0903620106.

7. The Holy Bible. New Revised Standard Version. Genesis 2:15.